

Література

1. *Кирчів Р.* Катерина Грушевська – дослідниця й едитор українських народних дум // Народознавчі зошити. – 1999. – № 2. – С. 150. 2. *Матяш І.* Curriculum vitae Катерини Грушевської // Пам'ять століть. – 1997. – № 3 (6). – С. 105. 3. *Малик Я.* Катерина Грушевська // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 110–115. – Т. 28–29. – С. 267. 4. Там само. 5. Там само. – С. IX. 6. *Матяш І.* Зірка першої величини. Життєпис К. М. Грушевської. – К., 2002. – С. 161–162. 7. ЦДІАК України, ф.1235, оп.1, спр.1031, арк. 5–7, 10. 8. *Матяш І.* Зірка першої величини... – С. 157. 9. *Кирчів Р.* Названа праця. – С. 151. 10. *Матяш І.* Думознавчі студії Катерини Грушевської // Родовід. – 1997. – № 1 (15). – С. 8. 11. Там само. – С. 10. 12. *Матяш І.* Curriculum vitae. – С. 106. 13. *Матяш І.* Зірка першої величини. Життєпис К. М. Грушевської. – К., 2002. – С. 167. 14. *Малик Я.* Катерина Грушевська // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 110–115. – Т. 28–29. – С. 266. 15. *Матяш І.* Названа праця. – С. 168. 16. Відділ рукописів ІМФЕ, ф. 1 – 4 / 205. 17. *Матяш І.* "...Одну потіху маю в свої доньці..." // Україна. – 1996. – № 1–3 (238). 18. *Скрипник Г. А.* До читача // Українські народні думи. – К., 2004. – Т. 1. 19. Відділ рукописів ІМФЕ, ф. 1 – 1 / 60, арк. 1. 20. *Малик Я.* Названа праця. – С. 269. 21. *Дорошенко В. В.* Пам'яті Марії й Катерини Грушевських // Свобода. – 1955. – 7 вересня. 22. *Скрипник Г. А.* До читача // Українські народні думи. – К., 2004. – Т. 1.

This research is investigation of history of writing structure and themes of K. Hrushevsha s "The Corp of Dumas".

ЛІТЕРАТУРА – НАУКА – ШКОЛА

Валентина КОВАЛЕНКО

ТВОРЧИЙ ДІАЛОГ НА ТЕМУ: "...МАЙЖЕ ВСІ МОЇ ПИСАННЯ ПЛИВУТЬ З ОСОБИСТИХ ІМПУЛЬСІВ..."

(І.ФРАНКО)

(модель засідання літературно-творчої студії
для старшокласників)

Стаття презентує модель засідання літературно-творчої студії для старшокласників, де на прикладі трактату і повісті І. Франка автор шляхом творчих вправ і завдань знайомить обдарованих учнів із особливостями поетичної творчості.

Ключові слова: поетична творчість, уява, фантазія, закони асоціювання, несвідоме.

Мета: поглибити знання старшокласників про особливості поетичної творчості, зокрема закони асоціювання та роль у цьому процесі розвиненої творчої уяви (фантазії), здатності "відживлювати" пережиті враження та ідеї; розвивати інтерес до пізнання внутрішнього світу людини та механізмів його художнього відтворення.

Хід заняття

1. Обмін новими думками, враженнями, інформацією щодо подій в літературно-мистецькому житті України, зокрема міста (села).

2. Скарбничка думок.

Порада: перед серйозною роботою над осмисленням особливостей поетичної творчості учням варто запропонувати прочитати трактат Івана Франка "Із секретів поетичної творчості" та його повість "Перехресні стежки" (за програмою цей твір подається у 10 класі оглядово; у педагогічних колах він вважається заважким для сприйняття десятикласників, однак думаю, що робота над ним у плані засвоєння обдарованими учнями питань, пов'язаних із психологією творчості, стимулює в них роботу творчої думки та задоволення

від пізнання нових можливостей реалізації творчих задумів. Для більш глибокого розуміння вище означених проблем учні отримують завдання типу:

До трактату:

1. З'ясуйте, яка роль свідомості у процесі відновлення людиною давно пережитих вражень та ідей? Поясніть, що таке "верхня свідомість" та "нижня свідомість"? Як письменник називає здібність людини, котра активно може репродукувати свої враження?

2. Які шляхи асоціації ідей називає І. Франко?

3. З якими явищами письменник порівнює фантазію? Чому у сні асоціювання відбувається легше, аніж наяву?

4. Який зміст вкладає автор у поняття "поетична краса", "естетика"?

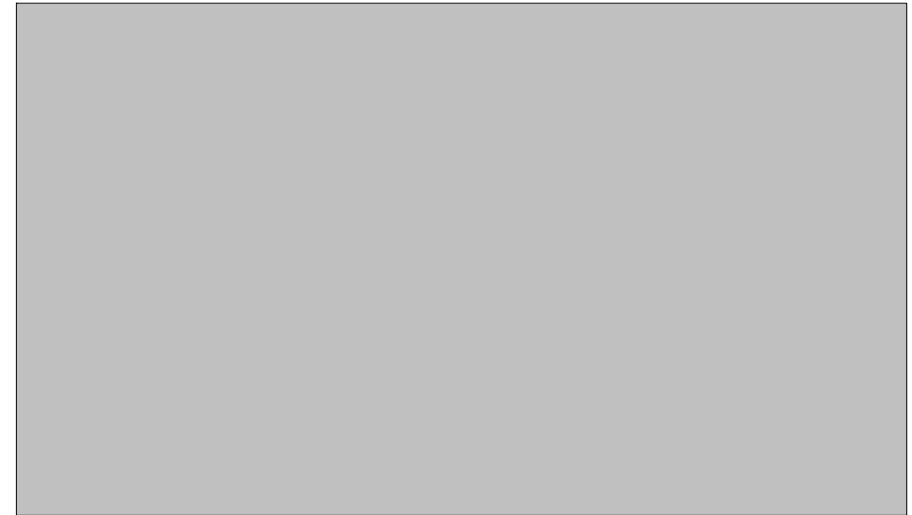
До повісті:

1. Спробуйте відшукати у творі приклади "великого закону непропащої сили".

2. Наслідком яких подій і вражень є марення Регіни та галюцинації Барана? Чи схожі ці явища із процесом творення художніх образів?

або:

Учням можна запропонувати заповнити порожню колонку таблиці "Повість" прикладами з твору, які б передавали зміст наукових думок Франка із його трактату (подаються орієнтовні приклади в колонці "Повість"):

Помічний матеріал для вчителя.

Повість "Перехресні стежки" писана Іваном Франком одночасно із унікальним в історії естетичної думки України трактатом "Із секретів поетичної творчості". Вона є своєрідною, мистецьки довершеною ілюстрацією презентованих у ньому положень, зокрема про психологічні основи творчого процесу, до яких письменник зараховує такі феномени, як: співвідношення підсвідомого і свідомого; закони поетичної асоціації та особливості творчої уяви (фантазії).

Надзвичайно детально, мікроскопічно письменник через діалоги, внутрішні монологи, непряму мову та авторські коментарі намагається перенести в душу читача весь почуттєвий світ героїв з метою відтворити шляхи пізнання не тільки витоків їхніх вражень, думок, а й причини подальших дій та вчинків.

Оскільки герої повісті є рупорами ідей самого ж Франка, носіями пережитих ним життєвих колізій, необхідно учням нагадати ті біографічні моменти, котрі стали джерельною основою описаних та глибоко проаналізованих у творі психічних процесів.

Неважко уявити драматичний стан митця, котрого доля, починаючи з 1895 року, немилостиво випробовувала: добре відомого вже на той час письменника, доктора філософських наук, політика не приймають на посаду доцента кафедри української літератури Львівського університету, боячись його радикального впливу на студентську молодь, а саме – поширення поміж нею соціал-демократичних ідей; влада робить все можливе, аби Франка як хлопського кандидата в послы австрійського парламенту не допустити до сейму (1895, 1897, 1898 рр.); письменника гостро засуджують як на сторінках польських видань за його статтю про А. Міцкевича "Поет зради", так і галицьких – за

передмову до збірки власних оповідань у перекладі польською мовою (1899 р.); до всього ж – у 1890-х роках остаточно переривається двадцятирічне листування із коханою Ольгою Рошкевич.

Душевна криза та постійна матеріальна скрута спричинили нервові захворювання письменника. Панічний страх перед неможливістю повноцінно жити і творити породжує в його уяві страшні картини такого існування. На жаль, через десять років (1908 р.) Франкові передчуття справджуються: спаралізовані обидві руки, невиліковно хворі нирки і зір, і, найгірше, хворий мозок, що час від часу репродукував галюцинації та фантастичні видіння.

Вражаючим фактом є і те, що природа цих несвідомих афектних процесів настільки реально описана в повісті, що, здається, автор не просто прожив хворобливу уяву своїх героїв, а й несвідомо запрограмував на неї себе.

Звиклий аналізувати свої враження, І. Франко озвучує в трактаті вироблені "на тім полі" певні висновки щодо ролі *свідомого та підсвідомого* у творчому процесі. Відомо, що окрім *верхньої свідомості* (те, що сприймається нами свідомо), існує *нижня* ("те, що лежить в тіні", "глибока верства психічного життя"). Саме їй митець надає особливої ваги, зазначаючи, що "найбільша частина того, що чоловік зазнав у житті... перейшовши через ясну верству верхньої свідомості, помалу темніє, щезає з поверхні, тоне в глибокій криниці нашої душі і лежить там погребана, як золото в підземних жилах. Та й там, хоч неприступне для нашої свідомості, все те добро не перестає жити, раз у раз сильно впливає на наші суди, на нашу діяльність і кермує нею не раз далеко сильніше від усіх контраргументів нашого розуму. Отсе є та "нижня свідомість", те гніздо "пересудів і упереджень", неясних поривів, симпатій і антипатій... їх основи скриті від нашої свідомості". Однак, за словами І. Франка, діє *великий закон непропащої сили*, коли особливі обставини здатні відживити ті давно "погребані" враження і спомини, що принагідно стають для людини цінним життєтворчим матеріалом. Окрім певних обставин, важливою у цьому процесі є також здібність не тільки видобувати те величезне багатство ідей і почувань, а й користуватися ним. Таке вміння письменник називає *еруптивністю нижньої свідомості*. Ним, як правило, наділені творчі люди, котрих Франко називає "копачами захованих скарбів". Завдяки детальному показу дії "великого закону непропащої сили" та "еруптивності нижньої свідомості" митець талановито розкриває надзвичайно складний почуттєвий світ своїх героїв: Євгенія Рафаловича, в кому вгадується сам Франко, Регіна, Барана, Стальського та Вагмана.

3. Творчий діалог за темою.

Запитання. *Хто такий Євгеній Рафалович? У чому виявляється його інакшість серед жителів галицького містечка?*

(Орієнтовний помічний матеріал. Це молодий адвокат "з ідеалістичним молоком на губах", котрий приїздить до галицького повітового міста, маючи намір

створити там "енергійний центр національного життя". Будучи справжнім русином-патріотом, чесною та порядною людиною, Рафалович "серед важкої канцелярської праці і серед того ступішлого та запліснявілого товариства" сміливо відстоює права беззахисних "хлопів", проводить поміж ними просвітницьку роботу з метою заактивізувати їх до боротьби за свої соціальні і національні права. Він пише до віденських видань гострі статті, де намагається показати галицьке беззаконня. Молодий чоловік мріє про великі зміни у житті Галичини і задля цього прагне сконсолідувати добірні інтелігентські сили та створити потужну політичну організацію. Серед усталених феодально-патріархальних відносин з атмосферою, затруєною лихварством, брехнею, підлабузництвом, пліткарством, лжепатріотизмом, Євгеній – зовсім інакший, тому і світ навколо себе прагне створити інший. Ці його наміри породжують спротив з боку влади, до боротьби з якою Рафалович був готовий, вони ж є і його духовним рушієм, що вимагає неабияких психічних зусиль – праці душі і розуму).

Запитання. *Коли внутрішній світ головного героя розкривається найглибше?*

(Орієнтовний помічний матеріал. Внутрішній світ героя найбільше поглиблюється інтимними колізіями. Після десятирічних сподівань на зустріч зі своєю юнацькою любов'ю – Регіною Твардовською – герой зазнає болісних переживань, розпачу і душевної порожнечі: світло зорі його ідеалу, котре не давало "заснути спокійно", "заблукати в темряві егоїзму", згасло, а перехресні стежки, на яких вони зустрілися і розійшлися, стали "перелетними тіннями".

Від природи Рафалович має "бистре око і добру пам'ять". Вже з перших сторінок повісті спостерігаємо розгортання його неабияких еруптивних здібностей, коли він силкується відсвіжити двадцятип'ятирічної давності образ колишнього вчителя Стальського. Спочатку – це напружений пошук назви цьому образу через розпізнавання "фізіономії Стальського". Далі Рафалович відчув, що "за тим першим образом у його тямці тягнеться ще щось таке неясне, але болоче, неприємне чуття, і тільки ненастанне балакання Стальського не дає тим споминам виплисти наверх і дійти до повної свідомості...". Лише коли учитель на якусь хвилю замовкає, Рафалович іще раз напружує свою пам'ять і згадує, що Стальський був "поганим інструктором". Чому ж "поганим"?

Вічний страх, сум і отупіння – ось відповідь, ось той настрій, в якому цілих півтора року знаходилася душа хлопчика-сироти, котрого Стальський "... не скільки вчив, скільки бив, штурхав і всякими способами карав його".

Кожна наступна згадка Євгенієм дрібниця то стрепеняла його, мов "наглим подувом холодного вітру", то боліла, "мов тернина, вбита у живе м'ясо". Спомин про люте псякування інструктором Євгенія за буцімто вкрадену ковбасу відживив інший – про садистські закатованого kota, що доводилося спостерігати малому Рафаловичу. Оце "напечатане в комірках свідомості" Євгенія м'явкотання катованої

тварини (сильна художня деталь!) ще не раз виживлюватиме з його пам'яті ту психічну травму не тільки під час спілкування зі Стальським, а й зрине принагідно асоціацією із жахливою долею заміжньої за інструктором його коханої Регіни.)

Запитання. Який зміст укладає І. Франко у поняття "поетична краса", "естетика"?

(Орієнтовний помічний матеріал. Образ Регіни – своєрідний засіб зображення Франком суті поетичної краси, що, за його переконанням, полягає не в самому понятті "краса", а, насамперед, в чутті естетичних уподобань. Зокрема, таким "предметом естетичного уподобання" при перших зустрічах Регіна стає для Євгенія не за її зовнішню красу ("вона зовсім не красавиця і навіть не "в його густі": ніс задовгий, уста завеликі, овал лица не зовсім правильний), а за її ходу – незвичайну, плавну, вільну, гармонійну, котру він "пізнав би між тисячами".

Засліплений коханням, Рафалович перестає критикувати правильність її рис, однак глибока любовна рана через десять літ на перехресті їхніх стежок являє йому іншу Регіну, де-таки домінують у його сприйнятті непривабливі зовнішні риси цієї жінки – "лице тупе", в словах щось "нешире", "комедіантське". Євгеній уже бачить перед собою "невдатну копію" свого ідеалу. Болючий розпач, гірке розчарування охоплюють все єство Рафаловича. Надалі усвідомлюючи, що це "ржа великого страждання сточила" Регіну, він лає себе: "Я проклятий естетик! Та неже ж у мене нема ані крихітки серця?..."

Завдання. Продемонструйте уявний шлях спогадів (еруптивну здібність) Рафаловича про своє юнацьке кохання. Коли спостерігаємо несвідомий вир його чуттів? Зачитайте відповідні моменти.

(Орієнтовний помічний матеріал. Сильними, художньо довершеними зразками свідомого-несвідомого у процесі відтворення "скритого набутку душі" є спогади Рафаловича про Регіну. Спочатку це несвідоме упізнавання-нагадування своєї юнацької любові зустрічаємо в повісті з появою образу "дама в чорному". Часте вживання письменником неозначено-особових займенників "щось", "якесь" якраз ілюструє пошук ще чітко не окресленого образу-привиду, образу-тіні, відчуття близькості якого виводить головного героя з душевної рівноваги, примушує тривожитися: "...те, що так торкнуло його, було якесь неясне загальне вражіння...в усім тім було щось таке, що відразу порушило в його душі якісь давні спомини і прошибло його наскрізь".

Чорний колір також символізує темінь, неясність, скритість, – отже, неприступність для свідомості. І тільки особливі обставини (йдучи за трактатними думками Франка) допомагають Євгенію остаточно переконатися у своїх здогадах-домислах – на запрошення Стальського в домі господаря він зустрічає свою Регіну.

Далі Франко не упускає нагоди порозкошувати у несвідомому вирі чуттів під час гри головного героя на фортепіано, коли любов робила того

"артистом": "Перед ним не було ані часу, ані простору; фізичні враження не доходили до його свідомості. Рука механічно бігала по клавішах, але він не чув ні дотику, не чув ні брязкоту, не знав чи і що грає...".

У трактаті, аналізуючи міру впливу музики і поезії на чуття й інтелект людини, митець зазначає: "Коли музика апелює тільки до нашого слуху...б'є переважно на наш настрій, ...переважно грає, так сказати б, на нижчих регістрах нашого душевного інструмента, там, де свідоме граничить з несвідомим, то поезія порушується переважно на горішніх регістрах, де чуття межує з рефлексією, з думкою і абстракцією...")

Запитання. Як і які виникають асоціації в Євгенія у зв'язку з його думками про тяжке життя українського селянства? Наведіть приклади.

(Орієнтовний помічний матеріал. "Важкі контрасти ненастанної праці й убожества" розлого постають у думках Євгенія при в'їзді у ворота руського (себо українського) села. Вони ж згодом "викристалізують" в його уяві ідею створення програми, реалізація якої змогла б змінити долю його народу, усунути одвічні злигодні. "Ах, як багато праці потрібно!" – це зітхання стимулює думку Рафаловича до народження образу *стеблини*, з неї – *міцної кладки*, а з кладки – *"тривкого" мосту* (приклад поетичної градації). Тяжку незмінність існування селянина він раптом порівнює *з рівними рядами сосон*, серед яких заблукав *"схожий на обгорілого пня"* старий чоловік і не знайде тому лісові ні кінця, ні краю: *скрізь однаково*".

Запитання і завдання. За Франком, секрет поетичної фантазії полягає у легкості комбінування образів. Зачитайте сон Рафаловича, марення Регіни, галюцинації Барана та вкажіть моменти "легкого" асоціювання.

(Орієнтовний помічний матеріал. У своїх трактатних положеннях письменник називає поетичну фантазію "самовладною панею величезного скарбу вражень і ідей" та порівнює її із сонними візіями та галюцинаціями (привидами наяву), зазначаючи при цьому, що і природа, і поет, творячи свої постаті, чинять одне і те ж. Тому, на його думку, кожна людина уві сні або в гарячці є до певної міри поетом.

Легкість асоціювання у сні письменник пояснює через брак контролю з боку свідомості і рефлексії: "Те, що на ділі є один момент або якийсь стан, сонна фантазія уявляє як рух, як цілий драматичний процес..."

Приміром, важка зустріч із Регіною і, як наслідок, втрата юнацького ідеалу з його ілюзіями, поривами, безумним коханням, стали джерелом, "з якого виплила каламутна ріка" сонного привиду Рафаловича: у чорній водяній безодні-могілі тоне його кохана Регіна, котру він не рятує. За народною символізацією вода – біда. Інтуїтивне відчуття наближення трагедії не покидає чоловіка і тоді, коли його свідомість робиться яснішою. Невдовзі сон виявиться пророчим.

Регіні після психічного зламу, спровокованого втратою сенсу життя, затьмарюється свідомість: "Регіна стоїть німа, недвижна... Витріщеними очима

вдивляється у полум'я лампи, але не бачить нічого довкола себе. В її уяві мигають відірвані образи, мов обривки різнобарвної матерії...". Так, відсутність контролю з боку свідомості легко народжує в уяві жінки дивні асоціації: полум'я лампи видається то блискучим камінцем на сонячній вершині, то діамантовою короною (уявний спогад із дитинства про мрію здобути ту корону), то обличчям Євгенія; рев хуртовини знадвору та легкий стукіт вікна відразу ж легко пов'язують її увагу з тими предметами, на котрих щойно зупинився погляд – сікач для коління цукру на полиці та засвічена від лампи лисина на тім'ї заснулого Стальського. Глибого схована несвідомістю у душі злість до свого чоловіка-ката вчувається їй стуком хробачка. "А справді, чи буде трепотатися?" – чуже нав'язливе риторичне запитання холодно штовхає жінку на вбивство. Далі сама ж Регіна стає жертвою нав'язливої думки божевільного Барана, котрий у свій час утопив власну дружину за зраду, а тепер в очікуванні на неї натрапляє поглядом Регіну і, сприйнявши ту за свою утопленицю, з реготом штовхає у Клекіт.

Розбурхана уява безтямного чоловіка по-своєму реагує і на ті незначні зміни у "запліснявілому" житті міста, котрі пов'язані із поведінкою і діяльністю Рафаловича: для Барана Євгеній видається антихристом. Саме ця владна думка підпорядковувала собі й інші: на що б не глянув Баран – пса, крука, дим із комина – все йому здається знаками нечистого. Тому, аби попередити людей про його появу, він робить містом нічний обхід, гучно тарабанячи праником об балію.

Завдання. Продовжіть думку, вибравши найточніші, на ваш погляд, відповіді: "Іван Франко як "копач духовних скарбів" вважав, що пізнання ролі "нижньої свідомості" (несвідомого) у поетичній творчості дає можливість ...

а) пізнати індивідуальну манеру творця;

б) ознайомитися з процесом поетичної творчості;

в) спрогнозувати майбутнє людини;

г) вгадати подальший хід думок індивіда (Відповідь: а, б)

Валентина Коваленко

ТВОРЧЕСКИЙ ДИАЛОГ НА ТЕМУ: "...ПОЧТИ ВСЕ МНОЮ
НАПИСАННОЕ ПЛЫВЕТ ИЗ СОБСТВЕННЫХ ВПЕЧАТЛЕНИЙ..."

(И. ФРАНКО)

Статья предлагает модель заседания литературно-творческой студии для старшеклассников, где на примере трактата и повести И. Франко автор путем творческих упражнений и заданий знакомит одаренных учеников с особенностями поэтического творчества, а именно, с механизмами возникновения художественных образов, идей, законами ассоциирования и их роли в творческом процессе.

Ключевые слова: поэтическое творчество, фантазия, законы ассоциирования, внесознательное.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Веретільник Олена Василівна – здобувач кафедри української літератури і компаративістики Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Зражевська Ніна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи і редагування Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Досліджує проблеми культурології, зокрема вплив масової комунікації на формування культурного дискурсу.

Кавун Лідія Іванівна – літературознавець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури і компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Автор монографії „М'ятежні” романтики вітаїзму: Проза ВАПЛІТЕ” і багатьох наукових досліджень з проблем історії української літератури ХХ століття, зокрема художнього процесу 20 – 30-х років.

Китов Дмитро Юрійович – аспірант кафедри історії України та етнології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Коваленко Валентина Михайлівна – письменниця, педагог, член Національної спілки письменників України, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Автор поетичних збірок “З любові” (1993), “Перевесла істин” (1996), “Приворот-зілля” (1997), книги прози “Вовчик” (1999), “Трунок Сварожого рога” (2002) та наукових публікацій з проблем методики викладання української літератури в загальноосвітній школі. Лауреат обласної літературної премії “Берег надії” імені Василя Симоненка.

Колісник Юрій Вікторович – публіцист, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Випускав газету “Поклик долі”. Автор-упорядник книги “Планида Степана Кожум'яки”. Дослідник українського самвидаву ХХ століття і преси національних меншин. Всебічно вивчає тоталітарну журналістику УРСР.

Набитович Ігор – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та історії української літератури Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка; професор Закладу української філології Університету ім. Марії Складовської-Кюрі в Любліні (Польща).

Мельничук Богдан Іванович – літературознавець, критик, доктор філології, професор кафедри української літератури Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича.